

EGY KÜLÖNÖS ESZMETÖRTÉNETI KIMÉRA*

TAKÁTS JÓZSEF – MODERN MAGYAR POLITIKAI ESZMETÖRTÉNET**
2007, OSIRIS, BUDAPEST. 148. OLDAL.

Bodnár-Király Tibor – Nagy Ágoston

BEVEZETÉS

Úgy látszik, hogy a magyar politikai gondolkodás múltja kapcsán, szinte csak terjedelmi végletekben¹ gondolkodó szintéziseket lehet írni. Jó példa erre Takáts József merész és rövid – ám állítása ellenére,² nem teljesen példa nélküli – vállalkozása. Takáts oktatási és tudományos célokat egyszerre szem előtt tartó könyve, pontosan e kettős célkitűzés miatt kettős olvasatot is igényel. Egyrészt meg kell néznünk, hogy a dolgozat hogyan pozicionálja magát a hazai kontextusban, illetve milyen szálakkal kötődik a nemzetközi eszmetörténet-írás főbb csapásirányaihoz, milyen nóvumokat, tudományos módszertant stb. mutat fel, másrészt azt kell megvizsgálnunk, hogy mennyire felel meg a tankönyv, illetve egy szélesebb rétegek számára megírt ismeretterjesztő munka didaktikus céljainak. Ez implicálja azt is, hogy a szerző világosan kimondott intencióit kérjük számon az elkészült íráson. Először azonban általánosságban kell megvizsgálnunk Takáts eszmetörténetét, hiszen esetünkben összefoglaló jellegű könyvről s nem egymáshoz lazán kapcsolódó írásokból álló tanulmánykötetről van szó. A feltételezés ugyanakkor rögtön vitathatóvá válik, ha figyelembe vesszük a dolgozat egyes fejezetei és alfejezetei közötti diszkrepanciákat.

A felépítés a tartalomjegyzék gyors átböngészése után látszólag a szokásos formát követi, hiszen a szerző az első fejezetekben bizonyos tekintetben új tudományos diszciplínájának szemléleti-módszertani alapjait tisztázza választott témájával kapcsolatban. Ez a rész akár programatikus tudományos kiáltványnak is mondható, rövid számvetéssel az eszmetörténeti jellegű tudományok sanyarú hazai helyzetéről. A későbbiekben a 18. század végi, 19. század eleji előzmények bemutatására kerül sor, majd Takáts áttér igazi terepére, a modernitás magyar politikai eszmetörténetére. A könyv ezután egészen az 1945–48-as átalakulásig

* A félreértések elkerülése végett a kifejezést itt az eredeti *mitológiai* értelemben vett metaforaként használjuk. Az eredeti szerzői intenciónak megfelelően elkerülve bármiféle dehonesztáló célt.

** A könyvre az egyszerűség kedvéért csupán az oldalszámmal hivatkozunk a továbbiakban.

követi nyomon a politikai eszmék történetét, majd egy a szocialista korszakkal érintőlegesen foglalkozó kitekintéssel zárul.

A törések azonban alaposabb olvasásra egyből nyilvánvalóvá válnak, hiszen ez a munka tekinthető akár Takáts korábbi írásainak, jegyzeteinek kompilációjaként is. A 19. század elejének politikai nyelveivel foglalkozó „A keret” névre hallgató fejezet gyakorlatilag, ezen mű programjaként íródott, már több helyen is megjelent szöveg rövidített változata. Ez a fejezet (és a hozzá alaként szolgáló tanulmány) a mi szempontunkból azonban különösen fontos, hiszen kereteket és támpontokat, azaz egy lehetséges elemzési perspektívát és módszert jelöl ki a további kutatáshoz. Nem mellékes az sem, hogy a lényegében pocockiánus szerző itt rendkívül jól rátapintott bizonyos angol eszmetörténeti iskolák magyarországi szövegeken való alkalmazhatóságára, s ezt konkrét szövegelemzésekkel is demonstrálta. A probléma az, hogy ennek a fejezetnek nincs folytatása, a tankönyv többi része, se elmés meglátásokban, se a leírásra használt nyelvet tekintve, többé nem éri el ezt a csúcspontot. A továbbiakban valami olyasmi folyik, ami egyrészt viszonylag klasszikusnak nevezhető, másrészt kevésbé inspiratív, harmadrészt pedig, nem felel meg az egyébként nemes, ám itt-ott rendkívül zavaros kezdeti célkitűzéseknek.³

KONTEXTUS

Kontextuális olvasatunk egyrészt azzal foglalkozik, hogy Takáts milyen alapon (külföldi minta) mit ír (eszmetörténetet, politikaigondolkodás-történetet stb.), másrészt azzal, hogy törekvését igyekszünk elhelyezni, elsősorban a hazai tudományos élet kontextusában. Ezen célkitűzések teljesítése nem látszik különösebben lehetetlennek, hiszen a téma ilyen vagy hasonló szempontú feldolgozása, ha nem is hiányzik, bizonyos „klasszikus” szaktudományok (irodalomtudomány, történettudomány, politológia, szociológia) keretein belül maradt, azaz ezekben csupán zárványszerűen jelentkezik eszmetörténeti érdeklődés. Az összehasonlítási alapok, illetve referenciák köre így viszonylag szűk. Ennek ellenére élénk (elsősorban módszertani szemléletű) diskurzus folyik tudományos berkekben, az eszmetörténetírás (illetve társdiszciplínái vagy alternatívái) tekintetében. (lásd pl. Trencsényi, 2007: 13–58.). Fontos lenne elemezni a Takáts által művelt diszciplína bizonyos jellemzőit is, hiszen ez alapján tudjuk eldönteni, hogy a szerző releváns szövegeket válogatott-e ki kánonja és nyelvei megteremtéséhez. Nem arról van szó, hogy más megközelítések (pl. politikai filozófia) szemléletét kérnénk számon a művön. Csupán arra vagyunk kíváncsiak, hogy a teoretikus keret konzisztens, illetve megfelelően tisztázott-e, hiszen ha ez nincs biztosítva, akkor egy ilyen „gigászi” vállalkozás nem lehet sikeres. Egy ilyen jellegű kísérlet esetén azonban a szerző számára megkerülhetetlen az újírás és az elméleti alapok tisztázásának⁴ követelménye.

A „Micsoda és mire jó a politikai eszmetörténet?” című rövid fejezetet áttanulmányozva azonban a figyelmes, elméleti problémák iránt érzékeny olvasóban több kérdés is felmerülhet a könyv további részeivel kapcsolatban. Az első és talán legfontosabb a diszciplináris terminológia esetleges használata, ami már a fogalmak szintjén is a bevezető fejezettől fogva reflektálatlan, s ez a későbbiekben az intranzigens célkitűzések és azok követésének köszönhetően szövegszelekciós zavarokhoz vezet.

A különböző, újító jellegű, fogalmakkal, eszmékkel, politikai beszéddel foglalkozó, általában történeti gyökerű diszciplínák, a távolság miatti látzólagos hasonlóságok ellenére sem moshatók egybe. A hazai tudományos kontextus pedig még inkább összezavarja a dolgokat. Nem szakmai berkekből származó olvasók számára nem derülnek ki, a Takáts által preferált, az angol, cambridge-i eszmetörténeti vonalhoz tartozó szerzők, iskolák és iskolaalapítók elképzelései közötti, olykor markáns különbségek (pl. Horkay, 1997: 287–307). Ez a kanonizáló szándékokkal is fellepő szerzőknél töredezett módszertani eklekticizmust eredményez. A szavak felcserélése, illetve lényegében szinonim értelemben való használata, valamint a módszertani mixtúra nem lenne problémás, ha Takáts világossá tenné nézeteit ez ügyben, hiszen saját, a hazai helyzetre szabott megközelítést is lehet fabrikálni, a nyugati eszmeifejlődés tanulmányozása során kialakított törekvések felhasználásával. Különbség van például az *intellectual history*, a *history of (political) ideas*, a *history of political thought* és a *history of political discourse* között.⁵ Ugyanakkor ezek az irányzatok még mindig kiegészíthetők olyan invenciózus kezdeményezésekkel, mint a német *Begriffsgeschichte* (Koselleck, 2003). Egy, a témában született tanulmányváltás Trencsényi Balázs és Szabó Márton között, rámutat egyrészt a hazai és közép-európai összehasonlító alkalmazhatóság korlátaira és kérdőjeleire, másrészt az említett irányzatok vitáira is, holott elsöre talán úgy tűnik az érdeklődő laikus számára, hogy ezek az iskolák többé-kevésbé ugyanazt mondják a nyelv, a diskurzus és a fogalmak kapcsán.⁶ Érződik, hogy a szerzőhöz elsősorban az eszmetörténet-írás és a pococki, politikai nyelveket fókuszba állító vonal áll közel.⁷ Ennek elemzési kulcskategóriái a „nyelv”, a „szótár” és a „vita”. Takáts fogalomtörténeti szálakat is beleszó elméleti alapvetésébe,⁸ ugyanakkor (a felvállalt eklekticizmus ellenére) ezeket hirtelen el is varrja, hiszen megjegyzi, hogy „magyar liberális, konzervatív és szocialista gondolkodókról és műveikről” fog írni (11.). Ez viszont a nacionalizmussal, mint „negyedik nagy eszmei tényezővel” kiegészítve bizonyos „vegyületek” és „különböző összefonódási formák” regisztrálásának tervéhez vezet. Azaz, mint ezt a későbbi fejezetek mutatják, a szerző kénytelen lesz a nagy eszméket központba állító sematizációkba és magyarázatokba bonyolódni. A „politikai nyelv”, egy bizonyos regisztrált eszme, illetve egy politikai gondolkodó többé-kevésbé koherens „rendszere” nem feltétlenül fedi egymást, különösen az fontos, hogy az előbbihez szélesebb felületen⁹ kell nyelvhasználati vizsgálatot

kat végezni, hiszen egy-egy nyelv, vagy szótár nem csupán egy-egy szerzőhöz köthető, hanem intertextuálisan létezik az adott kor politikai diskurzusában. Ez persze visszavezet minket a nem megfelelően megalapozott terminológiai – módszertani eklekticizmus kritikájához. Ha politikai nyelveket vizsgálunk, akkor a kép sokkal színesebb lehet, a konzervativizmus, nacionalizmus, liberalizmus, szocializmus, illetve ezek „vegyülékei” vagy mutációi (pl. a vitatottan felcímkézett „újkonzervativizmus”)¹⁰ vizsgálatának körénél.

A hazai kontextusra rátérve a már fent említett fogalmi sokfejűség más oldala mutatkozik meg. A „politikai gondolkodás története” szerkezetének tudatos alkalmazása, megkerülhetetlen értelmezési nehézségekhez vezet. Hiszen Schlett István azonos néven futó kutatási projektje (és G. Fodor Gábor némely tanulmánya) pontosan a – mellesleg többé-kevésbé egyértelműen lehatárolt keretek között vizsgálódó – „politikai gondolkodás történetének” tanulmányozására irányul, ami azért nem áll annyira messze az eszmetörténettől (G. Fodor, 2003: 20–30), hiszen a nyilvánvaló elméleti különbségek és a felállított oppozíció ellenére az értelmezett szerzők egy része és a kánonképző szándék hasonló (értve ezen akár egy destruktív logikát is). Ez nyilvánvalóan nem zárja ki a kifejezés más értelmű alkalmazását, viszont az olvasót mindenképpen összezavarja.

Takáts eszmetörténeti bevezetője így sajnos menthetetlenül homályos. Másrészt az ezt követő fejezetek értelmezésére csak komoly megszorításokkal alkalmazható. Ami egy tankönyv, egy, a nagyközönségnek szánt ismeretterjesztő munka és tudományalapító kezdeményezés esetében különösen nagy probléma.¹¹

NARRATÍVA ÉS KÁNON

A kontextus tisztázatlanságából következő értelmezési nehézségek átvezetnek a kánonképzés problematikájához, másrészt felvetik valamiféle lehetséges narratíva rekonstrukciójának kérdését. Ugyanakkor elhallgathatatlan, hogy Takáts úgy tekint a magyar politikai gondolkodásra, mint ami híján van a kanonizált szövegeknek. Aminek fő okát abban látja, hogy nem folyt róla dinamikus és kiterjedt gondolkodás.¹² Miközben a politikai gondolkodás magyar nyelvének kialakulását a 17. század környékére helyezi.¹³ A két állítás közötti ellentmondás elméleti háttérével kicsit később kívánunk foglalkozni.

Maga a diszkontinuitás ténye (amennyiben helyes Takáts hipotézise) a felhasznált és a politikai gondolkodásba beépülő szövegek tekintetében, rendkívül érdekes és vizsgálatra érdemes jelenség lenne. Ennek megvilágításához elég a Takáts által több oldalról is kimerítően elemzett Eötvös József-re gondolnunk, aki a „folytonos és kiterjedt” azaz nagyobb közösséget érintő gondolkodás peremén maradt főművével (főműveivel) saját korában.¹⁴ Ám a problémát is-

mét az elméleti alapok és a vizsgálandó szöveganyag nem megfelelően alapos tisztázása okozza.

Egy kánon esetében azonban nem csak az érdekes és egyben tudományos szempontok szerint releváns, hogy kik alkotják, hanem maga az eszmetörténetész konstrukciós szerepe egy kánon kialakításában. Explicitté téve a kérdést, hogy miért az szerepel a kánonban aki, hogyan került oda, és amennyiben ott van, milyen szelekciós mechanizmusok játszottak szerepet abban, hogy oda került?¹⁵ De ez a kérdés önmagában értelmezhetetlen, mivel az izolálhatóság fel sem merül, ezért a narratíva és kánon feltérképezéséhez (vizsgálatához/azonosításához), szükséges a kettő közötti elméleti módszertani összefüggések és az ezekből fakadó determinációk felfejtése.

Más oldalról, Koselleck kiindulópontjának¹⁶ számonkérése csak egy ideális eszmetörténeti munka esetében lenne gyümölcsöző, ahol a kánon „megmérésére” ott a kézzelfogható közösségi szellemi horizont. Takáts kánonalkotási logikája azonban sokszor ellentmondásos. A bevezető szakasz politikai nyelvek narratívája eltérő szelekciós mechanizmusokat implikál, ami tetten érhető *A nacionalizmus politikai nyelvei a 19. században* című fejezetben. Ezt leszámítva a könyv többi része inkább a nagy nevekből építkező Gipfelwanderung¹⁷ felfogáshoz áll közelebb. Ugyanakkor a kánont alkotó narratív szemlélet konstituáló eleme az a fajta rétegzettség és esetlegesség, ami már megmutatkozott a diszciplináris terminológiák fogalomhasználatának következetlenségeinél. Ami teljes mértékben ideofób (a kánonképző szándék kritikai élett tekintve), ugyanakkor kitapintható egyenlenségeket generál, amint érzékelhetővé teszi, ahogy ezek a kanonizációs logikák (egymásba, illetve) egymásra csúsznak. Azaz a hivatkozások nélküli könyv fejezetei végén helyet kapó bibliográfiai jegyzetek, valamint a szövegekben beágyazódó „nevek” és műveik kiválogatásának mintázata egy interdiszciplináris szintetizálás következménye.¹⁸ Így, a magyar politikai eszmetörténet takátsi kánonja, létező tudományok, létező kánonjainak mixtúrája.

Számunkra ugyanakkor a problémafelvetés különösen fontos, mivel felhívja a figyelmet egy fiatal diszciplína gyermekkori problémáira. És ez egyben kontextuális kérdés is, ami a társtudományok kapcsolatára és viszonyaira kérdez rá. Az ilyen tisztázatlanságok ugyanakkor, ha első olvasatra nem is szembeötlők, de relevanciával bírnak egy ilyen komoly kihívást jelentő, lényegében a humán tudományok között közvetítő szerepet betöltő vállalkozás esetében.

DIDAXIS ÉS PEDAGÓGIAI CÉLKITŰZÉSEK

Úgy véljük, hogy a didaktikus, pedagógiai szempontú olvasat fontosságát jelzi Takáts egyik bevezető megjegyzése, könyve egy célcsoportjára utalva, mely szerint az elsősorban olyan embereknek íródott, akik „bár némi történelmi

ismerettel rendelkeznek, sosem hallottak még a magyar politikai gondolkodás legalapvetőbb szövegeiről, szerzőik nevét is csak kevesen ismerik” (7). Ez alapján persze érthető lesz az, hogy a feltételezett (átlag-) olvasó a politikafilozófia alapvető szövegeit sem ismeri, így bizonyos normatív kategorizációkat illetően Takáts szükségesnek tartja megemlíteni ezeket (Gray, Nisbet, Hayek, Arblaster). A szelekció és a hivatkozás szükségessége azonban megkérdőjelezhető egy eszmetörténeti munka esetében. Miért foglalkozunk egy konkrét 20. századi politikafilozófus definíciójával, ha utána történelmi alapon elvetjük azt?

Érdekes az is, hogy a normatív tipológiákat a szerző teljesen ahistorikus módon alkalmazza, ami gyakorlatilag a nyugati politikafilozófia értelmezéseinek rávetítését jelenti a 19. századi magyar kontextusra. Ez viszont diszfunkcionálisnak tűnik, mivel röviddel ezután az ismertett kategorizációkat elveti. Nem tisztázva természetesen a politikai filozófia eszmetörténethez való viszonyát sem. Tankönyv jelleg ide vagy oda, ez bizony tovább növeli a káoszt és terheli fölöslegesen az előismeretekkel nem rendelkező hallgatót. Azt kell konstatálnunk, hogy 148 oldalba többek között ez sem fér bele. Ez nagyobb hiba, mintha Takáts csupán a szinkron nyugati problémákat vetítené rá leegyszerűsítő módon a szövegekre. Ez utóbbi viszony azonban nagyon fontos, de az esetleges „transzmisszó” (Trencsényi, 2007: 58) vizsgálata sajnálatos módon elmarad, a magyar eszmevilág története, kitekintések hiányában önmagába záródik.

A takátsi szöveggkánon mégsem lehet teljesen ismeretlen a felsőoktatásban tanuló vélhetőleg humánszakos, hallgatók számára, hiszen a középiskolai oktatás, ha nem is szövegeket, de neveket és reifikált eszméket és tetteket, valamint ezen keresztül egy kánont biztosan átad. És ez talán a 19. századi politikusok, gondolkodók esetében a legkevésbé vitatott (mindenképpen benne van Széchenyi, Kossuth, Deák és Eötvös), emellett a reformkor, valamint az azt követő időszak „whig” narratíváján keresztül a leginkább megfogható (Szűcs, 2007: 155–158).

*

Egy ilyen hazai tekintetben fiatal tudomány esetében elképzelhető, hogy a kánonkonstruálás feladata az első, majd a szubtilis megkülönböztetéseket bevezető dekonstrukcióé a második. Takátsnál is jelen van a feszültség e kettős szándék között. A tankönyvjelleg inkább a Gipfelwanderung-szemléletet, míg az invenciózus 19. század eleji politikai nyelvekkel foglalkozó bevezető fejezet egy, inkább a politikai köznyelvvvel foglalkozó, kevésbé redukcionista megközelítést jelez. Mindenesetre nem megspórolható, hogy az interdiszciplinaritás szelleméből következő kérdésekre választ adjunk. A szövegkorpusz elválása azonban így is kézzel fogható, a szembeötlő problémák nem feltétlen köthetők egy elképzelt kontextualista politikai eszmetörténeti irányú vizsgálathoz. A könyv egészében tehát valami más, mint amit a címe és felütése

sugall. Takáts alkímiájának sikertelenségére a kötet elolvasása után rögtön fény derül, az új tudományszemlélet kulcskifejezései egyszerű dekórumokká vagy szinonimákká degradálódhatnak. Eredeti célja helyett a szerző inkább egy olyan eszmetörténeti kimérát hoz létre, ami bár úgy-ahogy működőképes, de a varratai mégis kitapinthatóak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Cieger András (2008): Takáts József: Modern magyar politikai eszmetörténet. In *BUKSZ*. 2008. tavasz, 54–57.
- Dunn, John (1997): A politikaelmélet története. In *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe* (szerk. Horkay-Hörcher Ferenc). Tanulmány Kiadó, Pécs, 1997. 263–287.
- G. Fodor Gábor (2004): *Gondoljuk újra a polgári radikálisokat*. Budapest, L'Harmattan.
- Gángó Gábor (2002): Filozófia, eszmetörténet, társadalomtudományok. In *Világosság*. 2002. 4–7. 179–186.
- Horkay-Hörcher Ferenc (1997): A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe (utószó). In *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe* (szerk. Horkay-Hörcher Ferenc). Tanulmány Kiadó, Pécs. 1997, 287–307.
- Koselleck, Reinhardt (2003): Fogalomtörténet és társadalomtörténet. (ford.: Hidas Zoltán) In Koselleck, Reinhardt: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. (ford. Hidas Zoltán – Szabó Márton). Atlantisz, Budapest, 2003. 121–145.
- Pocock, J. G. A. (1981): The Reconstruction of Discourse: Towards the Historiography of Political Thought. In *M(odern) L(anguage) N(otes)*. Vol. 96. No. 5. 959–980.
- Schlett István (2004): *A politikai gondolkodás története Magyarországon. I. kötet*. Budapest, Rejtjel.
- Skinner, Quentin (1997): Jelentés és megértés az eszmetörténetben, In *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe* (szerk. Horkay-Hörcher Ferenc). Tanulmány Kiadó, Pécs, 1997. 7–55.
- Szabó Márton (1998): *Politikai tudáselméletek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, Universitas.
- Szűcs Zoltán Gábor (2008): *A diskurzív politikatudomány, mint politikai diskurzustörténet – Tudományelméleti és módszertani esszé (Műhelytanulmányok 2.)*. Miskolci Egyetem Politikatudomány Intézet.
- Szűcs Zoltán Gábor: A történetírás uralkodó eszméi. In *Politikatudományi Szemle*. 2007/2. 155–162.
- Takáts József (1998): Politikai beszédmódok a magyar 19. század elején (A keret). *ItK*. 1998. 5–6. szám. 668–686. <URL=<http://epa.oszk.hu/00000/00001/00007/takats.htm>>
- Takáts József (2007): *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Budapest, Osiris.
- Trencsényi Balázs (2007): Eszmetörténeti program és módszertani adaptáció. In *A politika nyelvei – Eszmetörténeti tanulmányok*. Argumentum, Bp.

JEGYZETEK

- ¹ Vö. Schlett István könyvével (Schlett, 2004), amely azonban befejezésre vár, s a második kötethez készülő kézirat már most több mint ezer gépelt oldalt tesz ki. Erre már Cieger András is felhívta a figyelmet recenziójában. (Cieger, 2008)
- ² „A modern magyar politikai gondolkodás történetéről mind ez ideig egyetlen összefoglaló munka sem jelent meg.” (7.) Ez így nem igaz. Lásd az előbbi lábjegyzetet.
- ³ „[E] tankönyv módszertani szempontból eklektikus lesz” (10.).
- ⁴ Ezt Schlett István (Schlett, 2004: 13–51.) és G. Fodor Gábor (G. Fodor, 2004: 11–45.) is megtette, magyar politikai gondolkodás történetével foglalkozó munkáik bevezető fejezetében. A különböző diszciplínák oldaláról való, módszertani-szemléleti transzparenciát hiányoló számonkérések így lényegében kiküszöbölhetőek. Más kérdés, hogy G. Fodor dolgozata elején ezt, a „módszok” autonómiáját előtérbe állítva, végletesen radikalizálta és lényegében monologikussá tette.
- ⁵ A terminusok közötti különbségek azonosításhoz lásd Pocock (1981a; 1981b); Dunn (1997); Szűcs (2008).
- ⁶ A vitáról, bővebben lásd Szekeres (2003).
- ⁷ Lásd: „A javaslat, hogy az eszmetörténet-írásnak a politikai nyelvek vagy beszédmódok kutatásával kell foglalkoznia, cambridge-i eszmetörténészekről származik. A politikai beszédmód nem csupán fogalmakat, „szótárat” jelent, hanem viszonylag állandó témákat is, mintákat, amelyekhez viszonyít e nyelv használója, érveléseket és értékeket, továbbá előfeltevéseket és hiteket, amelyek lehetővé teszik az érveléseket. Az eszmetörténész kutatása arra irányul, hogy megértse és elbeszélhetővé tegye, mit jelentettek az egyes fogalmak használóik és befogadók számára; hogyan, milyen „logika” szerint keveredtek a használat során az egyes politikai beszédmódok „szótárai”, hogyan rendeződnek időnként át e „szótárok”; milyen „vitához” szólnak hozzá a szövegek, amikor egyes témákat érintenek vagy érvelési módokat választanak; mit jelentettek a minták, hogyan tűnnek el vagy fel a politika nyelvében; hogyan reflektáltak e szótárhasználatokra mint szótárhasználatokra, mintákra mint mintákra maguk a beszélők és a szövegek kortárs befogadói.” Az egyébként esszéisztikus formában megírt rövid tanulmány mindenféleképpen a megjelent tankönyv előzményének, protoszövegének tekintendő (Takáts, 1998).
- ⁸ A fogalomközpontúságra néhány példa: „a politikai eszmetörténet [...] segít megérteni, miért övezünk ilyen vagy olyan szenvedélyekkel bizonyos politikai fogalmakat” (8.); „a politikai eszmetörténet [...] kénytelen figyelmeztetni a fogalmak változékonyságára és perspektivikusságára” (10.).
- ⁹ Ennek részleges feladását már a szerző a könyv elején jelzi egy helyütt: „kisebb figyelemmel kísérem majd a közvélemény politikai köznyelvének alapelemeit és változásait, mint a politikai gondolkodás nagy vagy jellegzetes teljesítményeit”(11.).
- ¹⁰ Vö. Cieger (2008) és Schlett (2004: 625–651) – ez utóbbi műben Dessewffy Aurél kapcsán találkozhatunk a kifejezéssel.

- ¹¹ Mint arra, már más is felhívta a figyelmet (Cieger, 2008), Takáts – a hazai körülményekre utalva – elfelejti megemlíteni viszonyát Schlett István kutatási projektjéhez, illetve annak elkészült részeihez. A nyilvánvaló módszertani különbségek ellenére a két munka között mégis több közös pont van. Hiszen mind a kettő kanonikus céllal is fellép (a tankönyvi jelleg és az úttörőként való önértelmezés ezt magával hozza). Ez a kánon Schlett paradigmákban gondolkozó szemléletében, a gyakorlati politikusi tevékenységre (amely azonban gyakran szövegekben nyilvánul meg) irányuló preferenciák miatt azonban némileg másképpen néz ki, mint Takátsnál (és hosszabb időszakot is ölel fel).
- ¹² „A kánonokat nem egyének, hanem kulturális közösségek hozzák létre, általában hosszú idő alatt. Annak, hogy a magyar politikai gondolkodásnak nincs kánonja, az az oka, hogy teljesítményeiről nem folyt folyamatos gondolkodás” (11.).
- ¹³ „A politikai gondolkodás magyar nyelven a 17. században alakult ki, elsősorban a korabeli politikaelméleti irodalom (kisebb részben klasszikus antik szerzők) műveinek magyar fordításaiban, másodsorban eleve magyarul írott politikai jellegű szövegekben” (12.).
- ¹⁴ Vö. Gángó (2006).
- ¹⁵ Természetesen ezen rövid recenzió keretei nem engedik, hogy a részletes kifejtésére sor kerüljön, a kérdésfeltevés azonban mégsem hiábavaló, mivel Takáts kanonizációs szándéka épp oly töredezett, mint az a módszertani eklekticizmus, amit érvényesíteni próbál.
- ¹⁶ „[E]gy kor eszméje nem egyenlő a szellem embereinek be- és meglátásaival, sokkal inkább közösségi produkció, amelyben mindenki részt vesz, aki szavakat és gondolatokat »termel«...” (Szabó, 1998: 56).
- ¹⁷ „[A]mely az uralkodó eszméket az uralkodó gondolkodók írásaiban, a kor szellemi csúcsteljesítményeiben véli megtalálni” (Szabó, 1998: 56).
- ¹⁸ Ami azért – az aktuálisan megvalósuló kísérletek mérsékelt sikerének ellenére – létező elképzelés az eszmetörténet-írás feladatára. Lásd elsősorban: Gángó (2002: 181).